

CÍMLEÍRÁSOK FOTOSOKSZOROSÍTÁSA ÉS A GAZDASÁGOSSÁG KÉRDÉSE

HORVÁTH LŐRÁNT

A könyvtárak anyagának mélyreható, differenciált és gyors feltárását, szerteágazó katalógusrendszer kiépítését karton- és cédułasokszorosítás nélkül nem tudnánk kellő gazdaságossággal és célszerűséggel megoldani. A sokszorosításban világszerte két irányzat észlelhető. Az egyik a központi kartonsokszorosítás. Ennél a könyvnyomtató-technikát alkalmazzák, s így a legkiválóbb minőség, a nagy példányszám következtében megfelelő gazdaságossággal biztosítható. A központi sokszorosítás pl. az Egyesült Államokban 60 éves múlttal rendelkezik és növekvő mértékben alkalmazzák.¹ Azonban éppen az itt végzett vizsgálatok azt mutatták, hogy a könyvtári kartonok nagyobb részét nem központilag sokszorosítják². Ez a körülmény a másik irányzat, a kartonok házi sokszorosításának jelentőségét bizonyítja. Így kell értékelni azt a tényt is, hogy az UNESCO által ajánlott kartonsokszorosító eljárások zöme házi sokszorosításban alkalmazható.³ Valószínűleg tanulságos eredménnyel végződik majd a Council on Library Resources (Washington) kutatási programja, melynek keretében a jelenleg használatos kartonsokszorosító eljárásokat és felszereléseket, a sokszorosítási költségeket, valamint a fejlesztési lehetőségeket vizsgálják meg⁴.

A felsoroltak alapján érzékeltetni akartuk, hogy nem járunk el helytelenül, ha pl. a budapesti Egyetemi Könyvtár kartonsokszorosításának kérdését a második irányzatnak megfelelően a házi sokszorosítás keretei között vizsgáljuk meg. Közvetlen feladatként a cíMLEÍRÁSOK fényképezésére és sokszorosítására alkalmazott fotoeljárás gazdaságosságának megvizsgálását tűztük magunk elé, s ezzel a Könyvtár sokszorosítási igényeit megfelelően kielégítő eljárás kiválasztásához kívánunk hozzájárulni. Vizsgálódásunk összehasonlító jellegű, tehát nélkülözhetetlenek a jelenleg alkalmazott eljárások műveleti adatai, valamint a katalógushálózat kialakulásának rövid ismertetése.

Az Egyetemi Könyvtár ma is használta, a teljes könyvanyagot tartalmazó dobozokban tárolt, 18×24 cm-es cédulákból álló leíró alapkatalógusát 1876-ban kezdték felállítani.⁵ A cédulákat eleinte kézzel írták. Az írógépet nem kizárólagosan ugyan, de 1898 óta rendszeresen alkalmazták cíMLEÍRÁSOK készítésére. Feltehetően a berlini egyetemi könyvtárnak

¹ Reproduction of catalogue cards. — Unesco Bulletin for Libraries. 7. vol. (1953.) 8—9. No. Supplement. E 118-E 122. — A Library of Congress 1901-ben 200, 1928-ban 4300, 1946-ban 7500 megrendelőnek szállított kartonokat.

² Herstellung und Reproduktion von Katalogkarten in amerikanischen Bibliotheken. — Reprographie. 1. Jg. (1961.) 4. Nr. 96. I. — A Library of Congress 1960-ban 32 millió, a H. W. Wilson Co. (Washington) ugyancsak mintegy 32 millió kartont adott el. Mégis évi 100 millióra becsülik a kis példányszámban, házilag készített kartonok számát.

³ Ld. I.

⁴ Ld. 2.

⁵ Vértessy M.: Szinnyey József és Horváth Árpád. (Az Egyetemi Könyvtár története 1875—76-ban.) Bp., 1962. — Klny.: Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 1.

írógép alkalmazásával kapcsolatos, Erman és Simon által 1892-ben közzétett adatai fordították a könyvtár akkori vezetőjének figyelmét erre a lehetőségre⁶. A másolatok készítésénél különféle megoldásokat alkalmaztak. Az egyenként gépelt, az indigóval másolt és alaplapra ragasztott, a nyomtatott és ragasztott cédulák mellett egyre csökkenő mértékben ugyan, de megtaláljuk a kézzel írottakat is. 1928 óta a címleírások szinte kizárólagosan csak írógéppel készülnek. Ugyanebben az évben a cédulakatalógusok mellett kartonkatalógusok felállítására is sor kerül⁷. Megnövekszik a címleírásonként szükséges cédula, ill. kartonátlag. 1928-ban az Egyetemi Könyvtár évi jelentését már stenciles eljárással sokszorosítják, ezt az eljárást azonban kartonsokszorosításra rendszeresen még jó ideig nem használják fel. Csak a Bb alszak mintegy 3000 kötetéről készülnek stencillel sokszorosított kartonok, illetve cédulák.

A stenciles kartonsokszorosító eljárás rendszeresítése a feldolgozó munka futószalagszerű megszervezésével egyidőben, 1949-ben történik meg. Néhány évvel később — 1954-ben — adré mával is megindul a sokszorosítás. Az 1955-ben beszerzett gyöngybetűkészlet az adré málemez szövegbefogadó-képességének megnövekedését eredményezte, s így a lemezekre 8×45 betű préselhető. A stencillapok sor- és betűsűrűsége az alkalmazott írógéptől függ. Megfelelő írógép segítségével 12×40 betűről 16×70 betűre növekedett a stencillap szövegbefogadó-képessége. A címleírások sokszorosítás módját általában a kartonméretnek megfelelően gépelt szöveg sorainak száma határozza meg. 8 sorig adré mával, egyébként stenciles eljárással készülnek a kartonok. A két sokszorosító eljárás jelenleg megközelítően fele arányban részesedik az anyagból.

Az Egyetemi Könyvtár könyvtárlományának címleírásai készítmód szempontjából a következőképpen oszlanak meg⁸:

kézzel	47% (1898-ig és részben azután),
írógéppel	32% (1898—1949-ig és részben azután),
sokszorosítással	21% (1949-től, beleszámítva az újrakatalógizálást is).

A megoszlás alapján megítélhető, milyen nagy és komoly feladat hárul a sokszorosításra akkor is, ha csak a meglevő állománynak az új kartonkatalógusokban való feltárását vesszük figyelembe.

A budapesti Egyetemi Könyvtár jelenleg 29 katalógust sokszorosított kartonokkal, 4 katalógust pedig sokszorosított cédulákkal táplál. A leíró alapkatalógus gépelt főfelvételekkel, a helyrajzi katalógus pedig indigóval másolt kísérőlapokkal gyarapodik. Saját kata-

⁶ Über die Verwendung von Schreibmaschinen für bibliothekarische Katalogisierungsarbeiten. I. Erman, W.: Ergebnisse der auf der Berliner Universitäts-Bibliothek angestellten Versuche. — Zentralblatt für Bibliothekswesen. 9. Jg. (1892.) 180—183. I. — A közölt adatok kedvezőek. Az időszükséglet egy munkatérő által 1 példányban készített 100 egyszerű címleírás esetében írógéppel csak 5 óra 35 perc, kézírással pedig 7 óra 54 perc. Az adatokat közli Goriupp A. is (ld. 9. jegyzet). Az általa közölt kerekben $8 : 6 \frac{1}{2}$ kézírás-gépírás arány $8 : 5 \frac{1}{2}$ formában helyes.

⁷ A Királyi M. Pázmány Péter Tudományegyetem Könyvtárának jelentése az 1927—1928. tanévről. EK 430/1928. [4.] old.

⁸ Az arányok csak megközelítő pontosságúak. Itt és vizsgálódásunk során figyelmen kívül hagytuk a ma már viszonylag nem jelentős számban található alaplapra ragasztott nyomtatott címleírásokat.

lógusain kívül sokszorosított kartonokkal látja el a könyvtár az országos Központi Katalógust, az egyetemi intézetek részére beszerzett devizás könyvanyag központi katalógusát és az intézetek katalógusait. Az 1958—1962 évek közötti időszak kartontermeléséből számítva a címléírásenként sokszorosított kartonok átlaga 10 db. Ugyanerre az időszakra vonatkoztatva átlagosan 121 000 db karton, illetve cédula az évi teljesítmény. A sokszorosított kartonok mintegy 80%-ának fejrészére egy-egy, a beosztás céljait szolgáló kiegészítő jel kerül. A kartonok katalógusenként különböző színűek, ugyanazon katalógus kartonjai között csak az utalókartonok mutatnak színben eltérést.

Noha az Egyetemi Könyvtár a címléírások sokszorosítását általában kielégítően oldja meg, a jelenlegi eljárásokkal szemben mégis több kifogás emelhető. Nem mindig kielégítő a sokszorosítás minősége (a festék elkenődik, az írógép által kivágott betűk megkülönböztethetetlenek). A szövegbefogadó-képesség erősen korlátozott az adremánál. Általában nem elég nagy az eljárások áteresztőképessége és a szűk keresztmetszet a feldolgozás folyamatában ritmuszavarokat okoz. Nem jelentkezik nálunk a Goriupp A.⁹ által a lemezek tárolásával kapcsolatban említett előny, mely azok újrafelhasználásában rejlik, hiszen a sokszorosításra kerülő anyagnak csak mintegy felét dolgozzuk fel adremával. Gazdaságosság szempontjából azonban mindkét eljárás megfelelő az Egyetemi Könyvtár viszonylatában, hiszen még az adremás eljárást is 6 db-os kartonátlagtól kezdve általában alkalmazhatónak tartják¹⁰. Vizsgálódásunknál mindezeket figyelembe kell vennünk.

A fotoeljárást, vagy más néven fényképezést, a könyvtári sokszorosítótechnikában kétféle módon használják. Vagy kész címléírásokat, vagy a könyvek címlapjait fényképezik¹¹. Itt a kész címléírások fényképezéséről és sokszorosításáról lesz szó¹².

A fotoeljárás címlapfényképezés formájában alkalmazva bevált eljárásnak nevezhető. Erről tanúskodnak a berlini Pedagógiai Könyvtár¹³, a budapesti Állami Gorkij Könyvtár¹⁴, és az Országos Széchényi Könyvtár¹⁵ eredményei. A fotoeljárás kartonsokszorosításban való alkalmazásának is nyilvánvaló előnyei vannak. A negatívfelvétel tetszés szerint nagyítható, s ezáltal — az olvashatóság biztosítása mellett — megnő a karton szövegbefogadó-képessége. A negatívfelvételek gyorsan készíthetők. Itt nem mutatkozik szűk keresztmetszet, mint a lemezprésselnél. A kartonra rögzített szöveg nem kenődik. A kartonfejre szánt szövegek ránagyíthatók. — Szembetűnő hátrányai a sötétkamra-munka, a nedves eljárás, a kartonok egyszínűsége, a kartonkidolgozás bonyolultsága más eljárásokhoz viszonyítva.

⁹ Goriupp A.: A katalógussokszorosítás problémái. — Magyar Könyvszemle. 61. évf. (1937.) 202—208. l.

¹⁰ Schmidt, R. D. — Schmidt, H.: Die Herstellungsverfahren von Katalogkarten für Dokumentationszwecke. — Nachrichten für Dokumentation. 3. Jg. (1952.) 141—144. l.

¹¹ Sallai István — Sebestyén Géza: A könyvtáros kézikönyve. Bp., 1956. 153—154. old.

¹² A „kész címléírás” kifejezés a gazdaságossági számítások szemszögéből kettős értelmű. Jelentheti egyrészt a lezárt feldolgozóművelet katalógusban őrzött eredményét, amelyet fotoeljárással most sokszorosítanak. Ilyenkor a gazdaságosság vizsgálatánál lényegében csak a fotosokszorosító eljárás költségeit vesszük szemügyre. Viszont ha a címléíráskészítés (írógéppel) és fotosokszorosítás ugyanannak a feldolgozó folyamatnak a részei, akkor a fotosokszorosítás költségeit a feldolgozás költségeibe ágyazva is vizsgálhatjuk és nyilván kevésbé kedvező eredményt kapunk.

¹³ Polly-Bassita, L.: Die Mikrophotographie im Dienste der Katalogisierung. — Zentralblatt für Bibliothekswesen. 66. Jg. (1952.) 418—423. l.

¹⁴ Barabási Rezső: Fotoeljárás a könyvfeldolgozó munkában. — A Könyvtáros. 7. évf. (1957.) 1. sz. 21—23. l.

¹⁵ Markos B.: Fényképi címfelvételezés az Országos Széchényi Könyvtár könyvelő osztályán és a fényképi eljárás tapasztalatai néhány könyvtár katalógizálásában. — Magyar Könyvszemle. 74. évf. (1958.) 4. sz. 363—367. l.

Címleírások fényképezésére és sokszorosítására való alkalmasságának azonban az is feltétele, hogy gazdaságos legyen. C. Blasberg¹⁶ G. Thiele¹⁷ és O. Frank¹⁸ táblázatai még kisebb kartonátlag esetén is a drágább eljárások között tüntetik fel. Ugyanakkor azonban — amint erre F. Kistermann¹⁹ rámutat — az anyagárak és munkabérek országonkénti átszámításának nehézségei az adatok értékelésénél zavarólag hatnak. Világos képet tehát csak akkor nyerhetünk, ha a gazdaságosság kérdését magunk is megvizsgáljuk. Egyszerűsíteni fogunk, mert csak az anyagárakat és az egyes eljárások munkaidőigényét vizsgáljuk, a gépi felszerelés beszerzésével, elhelyezésével és karbantartásával kapcsolatos költségeket nem. Viszont — hogy összehasonlítás tehessünk — a számításokat elvégezzük a stenciles és adrémas eljárásra vonatkozóan is. Mindhárom eljárásnál 100 címleírást vettünk alapul, melyek mindegyikéhez 10, összesen tehát 1000 db kartont sokszorosítunk. A kartonok mérete 7,5×12,5 cm. A kartonok között 70 db 18×24 cm-es cédula is van. Az adrémas és stenciles eljárásra vonatkozó adatok az Egyetemi Könyvtár tapasztalati adatai. A címleírások fényképezésére és sokszorosítására vonatkozólag egyszerű eszközökkel végzett kísérleteink adatait vettük alapul.

Adréma

1. *Anyag*

100 db 3.sz. adrémalemez	74,— Ft
1000 db karton és cédula	40,— Ft
1000 db kartonhoz szalag	1,44 Ft
Összesen	115,44 Ft

2. *Áramszükséglet*

100 db lemez préseléséhez	5 kW	9,— Ft
1000 db karton nyomásához	2,7 kW	4,86 Ft
Összesen	7,7 kW	13,86 Ft

3. *Munkaóra*

100 db lemez préselése	14,5 óra
1000 db karton sokszorosítása	7,6 óra
100 db címleírás levonatának revíziója	3,3 óra
800 db karton fejelése írógéppel	17,2 óra
Összesen	42,6 óra

¹⁶ Blasberg, C.: Die Rentabilitätsgrenzen der Vervielfältigungsverfahren. — Nachrichten für Dokumentation. 4. Jg. (1953.) 2. H. 105—110. l.

¹⁷ Thiele, G.: Rationelles Vervielfältigen. — Nachrichten für Dokumentation. 9. Jg. (1958.) 3. H. 149—150. l.

¹⁸ Frank, O.: Herstellung und Vervielfältigung von Katalog- und Literaturkarten. — Dokumentation, Fachbibliothek, Werksbücherei. 5. Jg. (1956/57.) 1/2. Nr. 3—5. l.

¹⁹ Kistermann, F.: Über die Kostenfragen in Bibliotheken und Dokumentationsstellen. Eine kurzgefasste bibliographische Übersicht über das ausländische Schrifttum. — Nachrichten für Dokumentation. 8. Jg. (1957.) 4. H. 191—193. l.

Stencil

1. Anyag

50 db stencillap 100 címleíráshoz	45,50 Ft
1000 db karton és cédula	40,—
1000 db kartonhoz festék és javítólakk	3,20 Ft
Összesen	88,70 Ft

2. Munkaóra

100 db stencil gépelése	10,— óra
1000 db karton sokszorosítása	16,— óra
100 db címleírás levonatának revíziója	3,3 óra
800 db karton fejelése írógéppel	17,2 óra
Összesen	46,5 óra

Foto (címleírás fényképezése és sokszorosítása)

1. Anyag

100 felvételhez film	4,70 Ft
930 db nagyítókarton (7,5×12,5 cm)	355,— Ft
70 db nagyítópapír (18×23 cm)	96,— Ft
1000 db karton méretrevágása	20,— Ft
100 felvételhez filmhívó	2,10 Ft
1000 kartonhoz és papírhoz papírhívó	53,— Ft
1000 kartonhoz és papírhoz, filmhez fixir	30,— Ft
Összesen	560,80 Ft

2. Áramszükséglet

100 felvétel	1 kW	1,80 Ft
1000 db karton szárítása	12,5 kW	22,50 Ft
Összesen	13,5 kW	24,30 Ft

3. Munkaóra

100 felvétel címleírásokról	1 óra
1000 db karton, ill. cédula kidolgozása (nagyítás, hívás, rögzítés, fényezés és 800 db-nál fejrészre nagyítás is)	35 óra
Vegyszerkészítés	1,5 óra
Ellenőrzés	4 óra
Összesen	41,5 óra

Összehasonlító táblázatok

1. Anyagköltségek

	Adréma	Stencil	Foto
Anyag	115,44 Ft	88,70 Ft	560,80 Ft
Áram	13,86 Ft	—	24,30 Ft
Összesen:	129,30 Ft	88,70 Ft	585,10 Ft

2. Munkaórák	Adréma	Stencil	Foto
Lemezpréselés, stencilgépelés, negatívfelvétel	14,5 óra	10,— óra	1 óra
Kartonkészítés és fejelés	24,8 óra	33,2 óra	35 óra
Ellenőrzés	3,3 óra	3,3 óra	4 óra
Vegyszerkészítés	—	—	1,5 óra
Összesen	42,6 óra	46,5 óra	41,5 óra

A táblázatok tanulmányozása alapján néhány összefüggést kell kiemelnünk. Nézzük először az egyes eljárások időigényét. A fotoeljárás alig valamivel gyorsabb, mint a másik két eljárás. A sokszorosítás alapjául szolgáló negatív készítése a fotoeljárásnál történik a legtermelékenyebben. Ugyanaz a mennyiség a stencilnél tízszer, az adrémanál kereken tizenöt-ször gyorsabban készíthető segítségével. Megállapítható, hogy annál több időt takaríthatunk meg a fotoeljárással, minél több időigényes feldolgozási műveletet sikerül átfogni a negatívfényképezéssel. Ez a fotoeljárás legjelentősebb előnye.

A kartonkészítésnél az adrémas eljárás mutatkozik a legtermelékenyebbnek. Ez különösen az egyes eljárások külön táblázataiból kiemelt munkaidőadatok összevetésénél szembeötlő. Itt viszont a fotoeljárás szűk keresztmetszetet mutat. Ennek oka a nedves eljárással járó sok művelet időigénye. Nem segít a kartonkészítésnél mutatkozó szűk keresztmetszeten az sem, hogy a kartonok fejrészére kivetett szöveg ránagyítására félannyi idő szükséges, mint a másik két eljárásnál rágépelésére. Az ellenőrzésnél nincs lényeges eltérés az egyes eljárások között. A fotoeljárásnál inkább a kartonlétszám ellenőrzését és bizonyos rendezőmunkát értünk alatta.

Az anyagköltségek összehasonlítására nem kell külön kitérnünk. Az adatok elég szemléletesek. De hogy érzékeltsük a magas fotoanyagköltségeket, végezzünk egy kis számvetést. Ha 8 Ft-os óráért feltételezünk, s ezt beszorozzuk az adrémas és stenciles eljárásra fordított munkaórák számával és hozzáadjuk a két eljárásnál feltüntetett megfelelő anyagköltségeket, egyik összeg sem éri el a fotoeljárásnak még a nyersanyagköltségeit sem. Ennek oka a nagyítópapír drágaságában rejlik. Míg a közönséges karton ára darabonként 4 fillér, addig a fotokarton ára méretre vágva 40 fillér, a drágább 50 fillér. Az évi 121 000 karton tehát 4840,—Ft helyett tízszeresébe, 48 400,—Ft-ba kerülne. Bizonyos, hogy gyakorlott személyzet megfelelő kapacitású berendezéssel jobb időeredményeket képes elérni, de ez a körülmény lényegesen nem változtat az aránytalanságon. A kartonátlag növekedésével tehát nem csökken az egy kartonra számított költség olyan jelentősen, mint pl. a stenciles vagy adrémas eljárásnál. Ennek megfelelően a fotoeljárást címléírások fényképezésére alkalmazva gazdaságtalan eljárásnak kell tekintenünk a 10 db-os kartonátlagnál is²⁰.

DIE WIRTSCHAFTLICHKEITSFRAGE BEI DEM PHOTOVERVIELFÄLTIGUNGSVERFAHREN VON TITELAUFNAMEN.

(ZUSAMMENFASSUNG)

Der Verfasser untersucht die Wirtschaftlichkeitsfrage bei dem Photovervielfältigungsverfahren von Titelaufnahmen. Nach den vorhandenen Veröffentlichungen darf man annehmen, dass die Herstellung von Katalogkarten auf photographischem Wege teurer sei als mit den gemeingebräuchlichen Verfahren. Eine

20 Ilyenformán kiegészítjük és egyben megerősítjük *A könyvtáros kézikönyve* megállapítását az eljárás költségességével kapcsolatban, viszont ellentétbe kerülünk Markos B. állításával, mely szerint „... a fényképi eljárás, más sokszorosító eljárások némelyikével szemben (pl. adréma) még bizonyos anyag- és költségmegtakarítással is jár. (Ld. i.m. 363. l.)

pünktliche Kostenanalyse fehlte aber bisher, womit man das heimische Vergleichen wenigstens mit einigen der allgemein gut bekannten Verfahren hätte versuchen können. Der Verfasser vergleicht die Kostenergebnisse seines mit einfachen Geräten durchgeführten Photovervielfältigungsversuches mit den Kostenangaben der in der Budapester UB angewendeten Adrema- und Wachsmatrizenverfahren. Demgemäss zeigte sich im ganzen eine geringe Zeitersparnis, welche bei Verwendung entsprechenderen Geräten und geübten Arbeitskräften wahrscheinlich grösser gewesen wäre. Hinsichtlich der Herstellung der Negativaufnahme als Grundlage der Photovervielfältigung ist jedoch das Verfahren 10- bzw. 15-mal schneller als die entsprechenden Arbeiten bei dem Wachsmatrizen- oder Adremaverfahren. Die Materialkosten sind aber bei demselben so hoch, dass sie durch die zum Vergleich herangezogenen Verfahren auch dann nicht erreicht werden, wenn man die Materialkosten einzeln mit den entsprechenden Arbeitskosten summiert. Dies zu verstehen muss man wissen, dass Photokarton 10-mal teurer ist als die gemeingebräuchliche Katalogkarte. Für die alltäglichen Vervielfältigungsarbeiten der Bibliothek ist also dieses Verfahren wirtschaftlich nicht geeignet.